

ZNAČAJKE DRUŠTVENO-GOSPODARSKOG RAZVOJA BRAČA ZA VRIJEME MLETAČKE UPRAVE (1420 – 1797)

Josip Vrandečić

Premda je tradicionalna historiografija svojim usmjerenjem k istraživanju mletačke uprave u Dalmaciji površno ocrtala globalne obrise njezina političkog i društvenog razvoja, potreba za preciznijim studijama strukturnih oblika komunalnih zajednica otvorila je istraživanje njihovih zasebnosti, kao preduvjeta cjelovite slike razvojno neujednačena mozaika dalmatinskoga komunalnog društva.

Presudno pozabavljena političkom faktografijom otoka, tradicionalna historiografija nije naznačila važnost gospodarske preobrazbe Brača,¹ koja je, kao njegova najvažnija društveno-povijesna činjenica mletačke uprave, opsegom ekonomskog razvoja i socijalnim posljedicama preobrazbe društva, oblikovala naglašeniji transformacijski luk u odnosu prema ostalim dalmatinskim komunama. Sustavni ritam gospodarsko-socijalnih zakonitosti, sporom, ali neumoljivom četiristoljetnom razvojnom dinamikom razorio je zatvorenu, imobilnu društvenu strukturu, omogućivši komunalnoj zajednici potpunu integraciju u širi mozaik dalmatinskoga socioekonomskog prostora.

Polazne pretpostavke ekonomskog razvoja predmletačkog otočnog društva presudno su određene politički nestabilnim² te gospodarski skromnim razvojnim preduvjetima komunalne zajednice, koja u dinamičnom procesu oporbe izvanotočnim centrima moći zaokružuje političku konstituciju vlastite komunalne autonomije.³ Naslijeđeni civiliza-

¹ Historiografske rezultate istraživanja svih razdoblja bračke povijesti do danas još najbolje objedinjuje temeljna otočna monografija D. Vrsalovića, *Povijest otoka Brača*, Supetar 1968. Pregled kasnijih djela navodi: T. Raukar, *Srednjovjekovni Brač na razmeđu društava*, Brački zbornik br. 15, Supetar 1987, 46, bilj. 1.

² "U ranom srednjem vijeku otok je sastavni dio Neretvanske kneževine, a od XII. st. pod vlašću omiških Kačića, kojima se u tom stoljeću pridružuje nova snaga: Arpadovići, a od XIII. st. Venecija i susjedna splitska komuna. Politička vlast nad Bračom često se mijenja u XII i XIII stoljeću. Vladavina omiških Kačića dodaje se nakon bizantske epizode Emanuela Komnena koja završava 1180. vrhovništvom Arpadovića, pa se i isprava kneza Brečka sastavlja godine 1184. 'udane kralja Bele', na početku 20-ih godina XIII. st. Andrija II dariva Brač krčkim knezovima. U tom križanju političkih utjecaja nad srednjovjekovnim Bračom koje je bilo istodobno okvir razvoju njegova komunalna društva, neki se faktori posebno ističu. Pored Venecije koja na otok stupa 1278, organizirajući svoju upravu nad bračko-hvarskom komunom do mira u Zadru 1358, da bi otok nakon pola stoljeća anžuvinske vlasti bio 1420. konačno uklopljen u mletački Stato da Mar..." Raukar, n. dj., 51 – 53.

³ a) nepostojanje gradskog središta antičke tradicije, b) crkvena pripadnost izvanotočnom hvarskom biskupskom središtu i c) naglašeni karakter hrvatsko/slavenskog rodovskog društva koje oblikuje vlastitu komunalnu organizaciju, posebnosti su bračkog srednjovjekovlja; o definiciji srednjovjekovne dalmatinske

cijski hendikep nepostojanja civesa kao vjerskog, političkog, ali i poglavito ekonomski integrativnog otočnog središta, onemogućio je nastanak gospodarske podloge staleški istaknutijeg plemićkog sloja koji bi se pored političke uloge u izvedbi komunalne autonomije vlastitim tržišnim viškovima uključio u prometno raskrižje balkansko-jadranske trgovačke mreže. Nepostojanje obrambene sigurnosti kao najvažnije funkcije srednjovjekovnoga grada produbilo je zajedničku svijest kolektivne ugroženosti, uvjetujući proces povlačenja stanovništva prema unutrašnjosti koja postaje prostor njihove zaštite, ali i ograničena proizvodna podloga izoliranog, tržišno neakumulativnog stočarskog društva. Brojem stanovnika i urbanim značenjem beznačajne stočarske jezgre pastirskih zaselaka ne mogu postati vitalnim čimbenikom ekonomske proizvodnje i koncentracije dobara koja bi otoku omogućila gospodarski dijalog s ostalim medijevalnim centrima jadranskog prostora.⁴

Ekstenzivno stočarstvo upućeno na hipsometrijski više zone krškoga pedološkog sastava niske biološke i gospodarske vrijednosti preopterećuje primitivnim načinom ispaše ograničenu proizvodnu podlogu. Vrlo plitka, isušna, skeletoidna zemljišta siromašna humusom i mineralnim tvarima⁵ ugrožava sustavno stočarsko iskorištavanje napadajući neznatno distribuirane površine antropogenih tala dolaca i vrtača čiji žitni prinosi u pravilu podmiruju dvomjesečne otočne potrebe.⁶ Komplementarno vinogradarstvo znatnim dijelom u posjedu povaljske opatije, ali i izvanotočnih crkvenih⁷ i svjetovnih vlasnika, tržišnom cirkulacijom proizvodnih viškova ne može bitno narušiti prirodni karakter komunalne privrede. Socioekonomska obilježja "ekonomije prostog preživljavanja" vjerno oslikavaju odredbe otočnog statuta 1305,⁸ koje premda ne spominju pomorstvo, novčano poslovanje ili trgovačka društva, posebnim dopunama tzv. "Bračkog razvoda"⁹ određuju jedino postojeća, općinska, kolektivnovlasnička područja za napasivanje stoke, čime ne svjedoče samo o životnoj potrebi djelotvorne zaštite

komune usp. Ludwig Steindorff, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana. (Alte Welt und neue Zeit. Über die Kommune-bildung an der Adriaostküste), Starohrvatska prosvjeta, scr. III, sv. 16, Split 1987, 141.

⁴ Raukar, n. dj., 47 – 48.

⁵ S obzirom na pedogenetske osobine bračke visoravni govorimo o tipovima tala na vapnencu i dolomitima gdje se na matičnoj podlozi formiraju pretežno plitka i skeletna tla (kamenjari, crnice, smeđa tla, crvenice i antropogena tla) kod kojih su plitkoća i suhost, te slabo izraženi humusni horizonti faktori ograničenja proizvodne sposobnosti, v. B. Miloš, Bračka tla, Brački zbornik (dalje. B. z.) br. 14, Supetar 1984, 66.

⁶ Oskudica žita trajna je socioekonomska otočna konstanta. Izvornu građu o problemu trgovine žitom donosi A. Ciccarelli, Osservazioni sull'isola della Brazza, Venecija 1802, 422 – 469.

⁷ "Za svojih pohoda na Brač biskup je imao rezidenciju u zgradi biskupije 'Palatio Episcopus' kod današnjeg Bola, gdje su vjerojatno bila i njegova imanja, a valjda i njegovi ljudi koji su se za bogoslužje služili crkvicom Sv. Ivana i Teodora"; Materijalna egzistencija benediktinske opatije u Povoljima može se upoznati iz popisa posjeda, koji je dostizao više od 600 ha najbolje zemlje na istočnom dijelu Brača. V. Vrsalović, n. dj., 124 – 125.

⁸ Ekonomsku analizu statuta izvršio je T. Raukar, Srednjovjekovni Brač ..., 50 i bilj. 12, ističući "... od ukupno 270 glava koliko ih u statutu i reformacijama ima, čak 81 glava ili točno 30% odnose se na zemljišnu privredu i stočarstvo".

⁹ Brački razvod je dodatak komunalnog statuta načinjenog 1305. u kojem su upisane granice i nazivi iste godine određenih područja zajedničkog napasivanja kako bi se zaštitili vinogradi i drugi usjevi. v. P. Šimunović, Toponimija otoka Brača, B. z. 10, Supetar 1972, str. 74.

vinograda i usjeva već i o postojećim, ograničenim okvirima neproduktivnog proizvodnog ambijenta nerazmjernog demografskom rastu otočnog pučanstva, koji progresivno zaoštrava pitanja biološkog opstanka komunalne zajednice.

Ekonomski prosperitetno razdoblje Anžuvina (XIV. st.), popraćeno političkom sigurnošću ne mijenja skromni opseg komunalnih gospodarskih mogućnosti, ali se presudno odražava na porast pučanstva, što u uvjetima pojačanog agrarnog iskorištavanja ubrzano opterećuje proizvodnu podlogu. Agrarna ograničenost biološki iscrpljene unutrašnjosti otoka reafirmira prostor njegova primorja, osobito naglašavajući plodne uvalc sjeverne, polegnute, kopnu okrenute otočne strane čije građevine, gusarskim pustošenjima ugasle rimske i starokršćanske tradicije, zatvorenoj otočnoj jezgri nude sadržajnije životno područje.¹⁰

Privatizacija općinskih pašnjaka – feudalizacija posjedovnog prava seoske općine

Donoseći Braču nakon Ludovikove smrti 1382. različite, samo nominalne gospodare, razdoblje političke nestabilnosti završava predajom Veneciji, koja Mocenigovom dukalom 22. 10. 1420. formalno potvrđuje komunalne zahtjeve za očuvanjem postojećeg upravnog ustrojstva.¹¹ Premda uspostava prisutnije vlasti nameće nova organizacijska pitanja, procesom izvedbe komunalne autonomije ojačalo otočno plemstvo iskorištava autoritet Venecije za pokretanje najvažnijeg – dodjele novih i privatizaciju dijela već postojećih zajedničkih pašnjaka. Okupljeni u kolovozu 1423. godine u otočnom središtu Nerežišćima, pedesetosmorica plemića zajedno s knezom i sucima poništavaju odluku o 1305. pažljivo određenim zajedničkim pašnjačkim površinama "Bračkog razvoda" dijeleći međusobno prava na napasivanje u 14 odabranih pašnjaka, koji se za razliku od zajedničkih, smještenih na visokoj terasi Vidove gore ili njezinim, vodom bogatijim južnim obroncima, uglavnom nalaze na neiskorištenim, nižim padinama sjeverne otočne strane¹² (prilog 1.).

Iako odabir novih, za ispašu privatiziranih pašnjaka otvara proces feudalizacije na ograničenu fondu zemljišta za napasivanje, jer je i nadalje ne samo znatan dio površina zadržan u zajedničkom vlasništvu, nego i na novopodijeljenim pašnjacima, pravoužitnici, a ne vlasnici moraju ostaviti ostalim općinarima široka prava iskorištavanja,¹³ privatizacija zaoštrava socijalni protest protiv razgradnje autohtonog općinskog vlasništva. Nezadovoljstvo dodjelom novih, ali i prisvajanjem kolektivnoposjedničkih pašnjaka izraženo tijekom čitavog mletačkog razdoblja započinje već 1429, kada unatoč ne samo statutarnim ograničenjima i već jednom izvršenoj privatizaciji, brački knez odobrava nove dozvole, sužavajući površine starih zajedničkih pašnjaka.¹⁴ Lokalno plemstvo kao

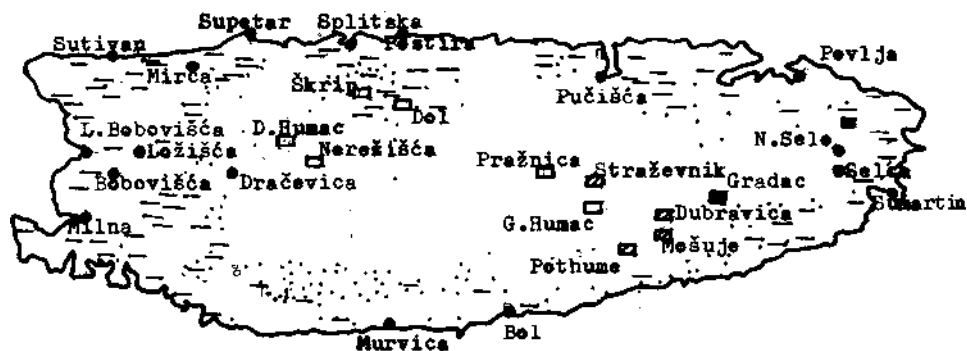
¹⁰ Raukar, n. dj., 47, bilj. 5 i 6.

¹¹ F. Kadlec, Statut i reformacije otoka Brača, MHJSM, sv. XI, Zagreb 1926, 113 – 115.

¹² O problemu feudalizacije općinskog vlasništva Brača, ali i ostalih dalmatinskih komunala v. A. Jutronic, Prilog poznavanju stočarstva na Braču, Geografski glasnik, br. 11 – 12, Zagreb 1949 – 50, 118 – 119, i L. Margetić, Dioba općinskog zemljišta u nekim srednjovjekovnim dalmatinskim komunama, Starine JAZU, knj. 56, 1975, 29 – 30.

¹³ Prije svega mogu sjeći vilice za svoje vinograde i drvo za svoje kuće, napasivati goveda za oranje, konje, magarce i druge velike životinje pri prolazu od pašnjaka na pašnjak. Jutronic, n. dj., bilj. 13.

¹⁴ Jutronic, n. dj., 120.



- LEGENDA:
- Kolektivneposjedovni pašnjaci "Bračkog razvoda" iz 1305.
 - - - Zakupni pašnjaci dodjeljeni 1423. god.
 - Srednjovjekovna naselja
 - Srednjovjekovna ugasla naselja
 - Novovjekovna naselja

Prilog 1. Razmještaj bračkih pašnjaka prema P. Šimunoviću

začetnik procesa iz kojega izvlači najviše koristi, odmah nailazi na otpor zakinutih otočana, kojima ograničavanje mogućnosti napasivanja sužava ekonomsku podlogu egzistencije. Proces akumulacije zemljišta pospješeo samovoljnim zloupodobama proširivanja uz javno odobrenje mletačke vlasti, postaje važna pretpostavka, osim staleške, naglašenije kristalizacije klasno-ekonomske razdiobe pučanstva kao preduvjeta ne samo pojačanih socijalnih sukoba, napetosti i protesta, nego i cjelokupnog društvenog razvoja.

Iako nam nažalost imena prvih vlasnika 1423. dodijeljenih pašnjaka nisu poznata, bogati svežnjevi bračkih arhivalija osobito 15. i 16. stoljeća otkrivaju uživaoca prvobitno ili naknadno dodijeljenih površina, potvrđujući uglavnom nasljedno zakupno pravo koje se uz knežev pristanak obiteljski prenosi. Brački knez Ludovico Badoero 16. 6. 1439. g. dodjeljuje nrežiškom plemiću Jurju Phillippiu "prazni pašnjak" Koštilo, što mu ujedno 1461. g. potvrđuje i knez Marcus de Molino, dajući mu uskoro pravo ispaše i na površinama Nepokojnog rata.¹⁵ Dužd Augustin Barbadico i brački knez Dionysio Theopulo nisu ostali ravnodušni prema protutorskim zaslugama Jurjeva baštinika Petra Phillippia, potvrđujući mu obiteljsko zakupno pravo nad pašnjakom Koštilo.¹⁶ Dodjela kneza Matije Baffa pašnjaka Goli brig pri borovoj glavici Lovri Martinisu 1501. g. jedan je od čestih primjera kada dotadašnje pravo (Ivana Šimunovića) prelazi na izvansrodničkog uživaoca.¹⁷

¹⁵ Arhiv HAZU, Archivalia Brattiensia, B II, Var. XX, fol. 1, 5, 6.

¹⁶ Isto, fol. 8.

¹⁷ Isto, Var. XIV-1, fol. 5.

Proces rekonstrukcije običajnog posjedovnog prava ujedinjuje lokalnu plemićku oligarhiju oko kneza kojemu pašnjačka zakupnina direktno određuje plaću, ali narušava socijalnu, pa i političku ravnotežu, čineći uz obvezu opremanja galije¹⁸ razdjelnicu staleških, ali i sve izoštrijenih klasnih odnosa, koji se pored socijalnog statusa određenog rođenjem, sada temelje i na ekonomskoj kategoriji – veličini posjeda. Dukalom Francesca Foscarinia od 12. 7. 1456. g. zabrinuta centrala istupa protiv daljnjih zakupa pašnjaka ističući kako "svakodnevno nastaju mnoge prepirke, razmirice i neprijateljstva", naređujući ukidanje svih dotadašnjih dozvola "koje se ni u kom slučaju nisu mogle dodijeliti".¹⁹ Duždeva intervencija suočena s lokalnim prilikama, čak s međuplemićkom kupoprodajom pojedinih pašnjaka drastično radikaliziranih zloupotreba, oduzima od prirodno naglašene potrebe za koncentracijom zemljišta koju zainteresiranom otočnom plemstvu uspješno garantira lokalna komunalna uprava. Zabrinuta politizacijom procesa u okviru sve naglašenije centralizacije pokrajine, mletačka vlada najprije potiče odluku iz 1603. g. kojom se privatiziranim pašnjacima potvrđuje državnofeudalni status kojim uz stalne lokalne kontrole prelaze u zakupno nasljedstvo "in infinitum", a onda terminacijom generalnog providura Francesca Molina od 7. 3. 1625. g. sumnjičavo ukida svaku "prodaju, promjenu ili primjenu ugovora sklopljenog između pojedinaca, ili povlastice na pašnjak bilo kome udijeljen od strane knezova",²⁰ nastojeći kontrolama viših instancija sačuvati tipologiju pašnjačkih površina na otoku. Sudeći po sačuvanoj katastarskoj karti iz 18. stoljeća²¹ (prilog 2.), postojeće terminacije iskristalizirale su opseg dvaju osnovnih otočnih tipova pašnjaka: 1) državno-feudalne pašnjake s čvrstim pojedinačnim zakupničkim pravom nasljednog uživanja i 2) zajedničke, nepodijeljene pašnjake za kolektivno korištenje, što je u vremenu doseljavanja kopnenog pučanstva kojemu Republika daje zemljišta za nastanjivanje, postalo nedostatan uvjet za izbjegavanje dugotrajnih, neriješenih posjedovnih sporova. Osim dragocjenih izuzetaka (zemljišta Tommasea, Vusia) crtež nam nažalost ne može odgovoriti na gospodarski veoma važno pitanje: koliko je, sudeći po karti, opsegom manje zastupljenih zakupljenih privatiziranih pašnjačkih površina pretvoreno u obradivo zemljište?

*Pretvorba dijela pašnjaka u obradivo zemljište – preduvjet litoralizacije
i socioekonomskog razvoja*

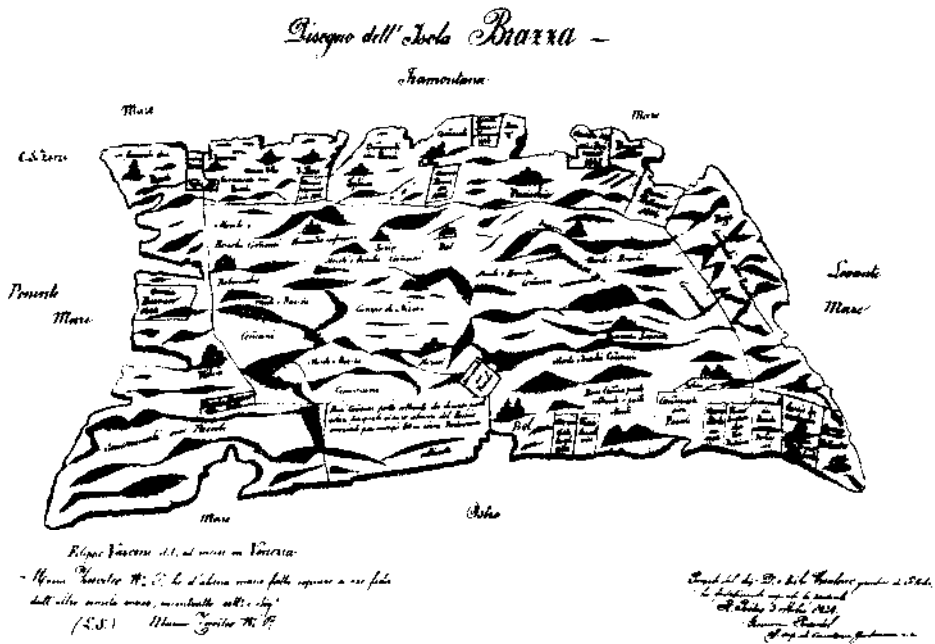
Usprkos dugoj, zanimljivoj i historiografski slabo dodirutoj pretvorbi oblika rođovske kolektivne svojine u državno zakupno vlasništvo – u korist utjecajnijih pojedinaca – pospješenoj slabom koordinacijom i različitim interesima podijeljene lokalno-centralne mletačke subordinacije, govoreći o posebnim povlasticama "preuzvišenog Senata na osnovi kojih se mogu rečeni pašnjaci pretvoriti u obradivu zemlju", već spomenuta terminacija Molino (1625) potvrđuje važan proces okretanja unosnijem vinogradarstvu. Potreba za obradivim površinama svjedoči o postupnoj preobrazbi ekonomske strukture s ograničenog stočarskog na vinogradarsko-zanatsko-trgovački

¹⁸ Vrsalović, n. dj., 223.

¹⁹ Isto, 224 – 225.

²⁰ Jutronić, n. dj., 121 – 122.

²¹ Arhiv HAZU, AB, fasc. 15, B II Ng-3, 58, Topografska karta otoka Brača. Kopiju kopije napravio je 3. 10. 1929. Ivan Posedel, činovnik u Supetru.



Prilog 2.

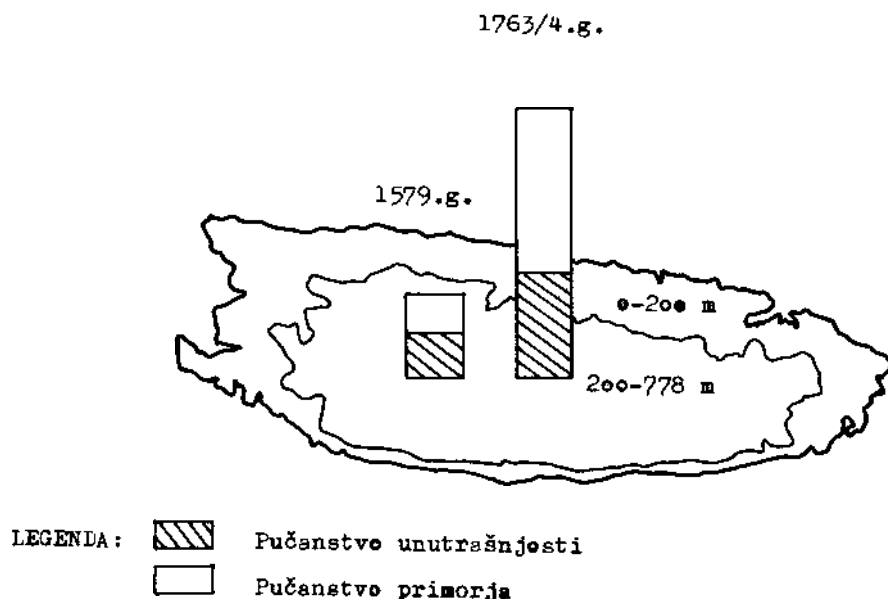
sektor, koji profitnim stopama može namaknuti početni kapital za litoralizaciju, razvoj trgovine i oživljavanje proizvodnog ciklusa na otoku.

Opseg i dinamiku procesa pretvorbe najbolje ilustrira bračka arhivalija. Ona nam u prvim stoljećima, na lokalnoj razini slabo kontrolirane, čak i stimulirane promjene karaktera zemljišta, pruža razmjerno više podataka u odnosu na 17. i 18. stoljeće, kada se boljim uvidom centrale izuzetno odobrava pretvorba istaknutijim otočnim pojedincima. Odredbe dukale od 30. 4. 1627. potvrđuju odluku bračkog kneza Angela Feria od 6. 10. 1622. kojom se Ivanu Tommaseu i njegovim nasljednicima dodjeljuje pravo na pašnjak Zamirac.²² Prvobitne ovlasti kneževе dodjete proširuje generalni providur Francesco Molino određujući 20. 4. 1623. da navedeni pašnjak i šumu na kojima nitko ne smije nijednom životinjskom vrstom učiniti štetu, Tommaseo i njegovi nasljednici mogu privesti kulturi.²³ Sličan primjer prcnamjenc zemljišne funkcije pruža i odobrenje bračkog kneza G. Pizzamana koji 30. 4. 1698. zbog osobitih zasluga obitelji u obrani otoka od Turaka, dopušta Nikoli Vusiu da zemlju Studna, Zavojnicu, Duljnjju, Čisti brig i Smokvicu privede kulturi, što je i dužd Alviso Mocenigo uskoro potvrdio.²⁴ Bez obzira na opseg i prostorni razmještaj tradicionalno obradivog ili pretvorbom pašnjačkih povr-

²² HAZd, Miscellanea, sv. 29, poz. 3.

²³ Isto.

²⁴ Arhiv HAZU, AB, B II, Var. XX, fol. 50.



Prilog 3. Odnos pučanstva bračkog primorja i unutrašnjosti

šina namaknutog zemljišta, upravo su ove posljednje površine omogućile sve veće viškove vina koji su pokrenuli novovjekovno najvažniju strukturnu činjenicu: naseljavanje otočnog primorja (prilog 3.).

Premda bi povijest posjedovne situacije svakog od privatiziranih bračkih pašnjaka ne samo historiografski potvrdila nego i pobliže rasvijetlila tvrđuju da je dodjelom pašnjaka 1423. g. otpočeto postupno rađanje priobalnih naselja, već je i sačuvani popis vlasnika pašnjaka koji 1589. g. plaćaju regalije bračkom knezu dovoljno potkrepljuje.²⁵ Imena navedenih vlasnika u pet otočnih pašnjačkih distrikta²⁶ upućuju ne samo na njihovo, najvećim dijelom izvorno plemićko podrijetlo, nego se, istodobno nalazeći i u pojedinim najstarijim vremenskim slojevima sačuvanih novožupnih primorskih matice,²⁷ dovoljno govore o ulozi posjednika pašnjaka u njihovom osnivanju. Prvobitni pravoužnitnici ili nasljednim pravom obdareni baštinici, ohrabreni sigurnijim političkim vremenima postupno se spuštaju u blizini svojih primorskih pašnjaka ili obradivih

²⁵ Imena 114 pašnjaka i njihovih zakupnika vidi u Jutronić, n. dj., 120 – 121, bilj. 16, "Nota delli Pascoli che pagano regalie alli III. m. signori rectori della Brazza (1589)".

²⁶ Godine 1423. proširenjem pašnjaka na nove predjele izvršena je reorganizacija postojećih okruga za napasivanje tako da su postojeći i novoodređeni pašnjaci smješteni u šest otočnih pašnjačkih distrikata: Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dok i Pražnica i gornja sela. v. Šimunović, n. dj., 83 – 86.

²⁷ Prezimana stanovnika upisanih u najstarije sačuvane bračke matice objavio je: A. Jutronić, Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, Zbornik za narodni život i običaje 34, Zagreb 1950.

dolaca, gdje uz potporu komunalne oligarhije, s bitno manjim otporom nego u naseljenoj unutrašnjosti započinju pretvorbu pitomijih pašnjaka u obradive, najčešće vinogradarske površine. Kao jedne od najstarijih sačuvanih otočnih matica, već na početku bilježenja 1566. g., pučiške nam matice direktno potvrđuju imena Žuvetića, posjednika 1423. g. dodijeljenog Jasenova brda, Ceprnjića, uživaoca Budišnjića, Prodića, posjednike Zadoća, Bertučevića kao nasljednike Crnog rata i Čikarelovića, posjednike Brdić prodola. Nešto kasnije nailazimo na imena Mladinića (1573), posjednika Velog brda, Ivelića (1581) – Male bračute, ali i Davidovića (1570), rogozničkih doseljenika i ujedno pravoužitnika Kalme bračute. Pučiške matice još ne navode de Tomasić, Buvinić, Missie, Andreise, Nikolić i Jakšić, prema popisu iz 1589. g. vlasnike okolnih pučiških pašnjaka, vjerojatno još uvijek stanovnike Praznica i u to vrijeme gotovo raseljenog Straževnika.

Za razliku od novijih matica Milne, Supetra, Splitske, Povlja i Sumartina iz kraja 17. i 18. stoljeća, koje nam ne mogu uvjerljivo posvjedočiti ulogu posjednika obližnjih pašnjaka u osnivanju naselja, župne knjige Sutivana i obližnjih Miraca otkrivaju nam Zuvanić (1500), užitnike Kostenog rata iznad Gnjilog brda, Ivanovića (1505) – Golobrdjeg brda, i nad Mirca, Nadalie (1505) kao nasljednike Mejaša nad krtinah i Planikova rata, Petricije (1623), posjednike Ispod mutnika, Benkovića (1625) – Gnjilog brda i Bartičevića (1625), užitnike Lašćatnog rata kao prve stanovnike navedenih naselja. Slično ilustriraju i postirske matice u kojima se Jelinići, posjednici Lozovika, Tomašići briga i Dupca, i Gospodnetići Sićušnog brda spominju od početka evidencije 1584. g.

Unatoč tome što se prezimena posjednika pašnjaka tzv. "Bolskog distrikta" iz 1589. g. spominju i u mjesnim maticama; Pavlovići (1465), de Martinisi (1603), Phillipii (1603), vjerojatno su ipak nerežiški stanovnici, jer s rijetko privatiziranih pašnjaka, padina i visoravni Vidove gore pučanstvo ipak gravitira Nerežišćima.

Premda se popisom 1589. g.²⁸ pojedinci ističu posjedovnim pravom na više pašnjaka: Jerolom Phillippi na Kostilo, Prodol, Dub i Blitnju glavice, Ivan Fumati na Zaglav, Miholj rat, Mirca-ravan i Mali maslinović, skromne primjere koncentracije većeg broja pašnjaka objašnjavamo nedostatkom površina, politikom centralnih mletačkih vlasti, mnogobrojnošću i rodbinskom razgranatošću potomstva, ali i otporom potpunoj razgradnji kolektivnopošjedovnog općinskog vlasništva, koje stočarstvu orijentiranom pučanstvu unutrašnjosti pruža osnovnu podlogu za napasivanje. Demografski procesi granjanja posjedničkih obitelji otvaraju naprotiv suprotnu pojavu usitnjavanja, pa se zbog toga i dodijeljeni pašnjaci kolektivnorodbinskim uživanjem još više parceliziraju.

Dinamika nastanka i razvoja primorskih naselja

Proces privatizacije pašnjaka koji opsegom i pravnim određenjem otpočinje neujednačeno, "diferencijalni ritam" sustavne odrednice bračkog novovjekovlja: dodjela novih pašnjaka – naseljavanje primorja (litoralizacija) – pretvorba pašnjaka u vinograde, inicijalno pokreće razaranje, ali i vinskim viškovima "komercijalizaciju" ekonomije "pokrivanja životnih potreba". Pa ipak, unatoč izvještajima koji sredinom 16. stoljeća direktno potvrđuju uznapredovali proces vinogradarstva govoreći o velikim količinama

²⁸ Jutronić, Prilog ..., 120 – 121, bilj. 16.

odličnog vina koje Bračani prodaju mletačkoj vojsci, čime i najviše zarađuju,²⁹ 130 godina nakon otpočete dodjele 1423, mletački sindici poimenično ne navode niti jedno primorsko naselje.³⁰ Otvarajući pitanje dinamike litoralizacije odgovor bezuspješno započinjemo tražiti u venecijanskoj politici državne centralizacije čije posljedice doduše kočće gospodarsku inicijativu moćnih predmletačkih komuna (Zadar, Split), ali zaobilaze imobilno društvo prvobitne proizvodne akumulacije. Trgovačke povlastice i liberalna mletačka politika neznatnih carina,³¹ u 15. i 16. stoljeću prepuštenih uglavnom pasivnoj komunalnoj komori, slobodan izvoz otočnih i uvoza kopnenih proizvoda omogućili su biološko održanje bračkog društva, kojemu u 18. stoljeću izdašnije otvara vlastito tržište. Usprkos njezinoj nejasnoj, po svemu sudeći rezerviranoj ulozi u otvaranju dodjele pašnjaka, socijalne posljedice privatizacije navode je na kontrolu procesa dije-lom i zbog dobjelog kopnengog pučanstva koje može upotrijebiti u protuturskim operacijama. Venecija u otok nije puno ulagala, a svoje vojne troškove obilato je naplatila monopoliziranim prodajom soli kojom je iz Dalmacije izvlačila neujednačene, ali kontinuirane profite.³²

Iako medijevalno dvojbjen, Hrankovićev podatak početkom 15. stoljeća o 6000 otočnih stanovnika³³ sasvim je dovoljan demografski potencijal za početak naseljavanja pitomije, plodnije i trgovačkim fluktuacijama s kopna otvorenije sjeverne strane. Pa ipak impresivni podaci depopulacije prve polovice 15. stoljeća otkrivaju nam kugu kao zdravstvenu, socijalnu i gospodarsku komponentu otočne komunalne zajednice koja je svojim veoma teškim posljedicama presudno usporila dinamiku, ali i opseg procesa litoralizacije. Za dvogodišnjeg pustošenja od 1425. do 1427. g. kuga je prema potresno slikovitim podacima iz dukale dužda Francesca Foscarinia³⁴ pokosila dvije trećine otočnog pučanstva, ali i mnogo stoke, dovodeći nerazvijeno bračko društvo ispod indeksa biološke izdržljivosti! Uništavanje sumnjivih pokretnina nije uspjelo spriječiti drugi epidemijski val koji je od 1434. do 1436. g. dodatno populacijski iscrpio komunu.

²⁹ Vrsalović, n. dj., 240.

³⁰ Sindik Giovanni Battista Giustiniano 1553. spominje tek "... nastanjene kuće u 7 od 21 prirodno zaklonjenih morskih uvata", a njegov kolega Antonio Diedo "... mnogo lijepih i plodnih uvata, još uvijek slabo nastanjenih". Michiel Bon i Gaspar Erizzo 1559. govore samo o "... lijepim i prostranim lukama gdje bi se brodovlje moglo sigurno zaštititi i snabdjeti vodom, drvima, vinom i mesom.". Vrsalović, n. dj., 135.

³¹ Prema izvještaju o Dalmaciji Antuna Giustiniana, dalmatinskog sindika 1575, bračka je komuna u to vrijeme imala: "... samo tri carine za račun Vaše Vedrosti, tj. trideseticu, carinu od konja i od novog poreza a izvlači se svega trista sedamdeset četiri dukata godišnje", v. V. Solitro, Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji, Književni krug, Split 1989, 100.

³² Prema istom izvještaju Venecija je u to vrijeme izvlačila iz Zakinta trideset tisuća stara soli, iz Krfa dvadeset i dvije tisuće stara, iz Šibenika petnaest tisuća stara, iz Paga četrdeset tisuća, koji iznose svega devedeset tisuća stara, tako da je iznos ove soli obilato plaćao sve ono što je Republika trošila u svojoj "pomorskoj državi". Solitro, n. dj., 124.

³³ A. Jutrović, O stanovništvu i naseljima srednjodalmatinskih ostrva od početka XV do sredine XIX vijeka, Glasnik srpskog geografskog društva, sv. XXXII, br. 2, Beograd 1952, str. 129.

³⁴ Prema podacima iz dukale Francesca Foscarinia kuga je na otoku harala najprije između 1425. i 1427. godine i pritom pokosila dvije trećine cjelokupnog bračkog stanovništva, ali i mnogo stoke. v. Diverzi publici dekreti terminationi privilegi et indulti a favor della magnif. Communita della Brazza, Udine 1656, 19 – 20; A. Jutrović, Iz prošlosti Brača – nekoliko podataka o kužnim bolestima na Braču u prošlosti, Novo doba, br. 214, Split 12. IX. 1936.

Izuzetno visok postotak smrtnosti dijagnostičira žljezdanu kugu³⁵ koja je svojim demografskim i gospodarskim posljedicama presudno odgodila nastanak bračkih primorskih naselja, dovodeći reducirano komunalno društvo u neperspektivno stanje "entropije". Unatoč raseljavanju pučanstva unutrašnjosti još uvijek prisutna omiška gusarska opasnost i nedostatak populacijskog "broja" za intenziviranje vinogradarstva onemogućavaju demografsku koncentraciju u primorju.

Izvori druge polovice 15. stoljeća ne spominju kužne epidemije, pa se unatoč stradanju komunalne galije 1498. g.,³⁶ koje staleškim sastavom posade najviše pogađa pučane, relativno depopulacijsko zatišje pozitivno odražava na obnovu otoka. Ustrajni ciklusi dalmatinskih kužnih epidemija iz prve polovine 16. stoljeća³⁷ otvaraju analogno ponovne procese otočne depopulacije, koja sada u izmijenjenim okolnostima političko-gospodarskog bračkog ambijenta zadržava raseljeno kopneno pučanstvo u otočnom primorju. Mletačko zauzeće Omiša 1444. g. direktan je razlog ustaljenja pražničkog i straževničkog pučanstva na za anžuvinskog vremena akumuliranom zemljištu u Pučiškom docu, čije je sustavnije iskorištavanje onemogućeno čestim povlačenjem na okolna brda. Neujednačeni ritam političkih i ekonomskih oscilacija sada pojačava turska opasnost kojoj 1467. g. pučki plemić Ciprijan Žvetić suprotstavlja prvi obrambeni kaštel, potičući i ostale imućnije obitelji na izgradnju 13 masivnih kula,³⁸ koje svojom zaštitnom arhitekturom privlače otočno, ali i dobjeglo kopneno pučanstvo. Migracijama naraslo naselje zahtijeva crkveno-administrativnu reorganizaciju pa se predstavnici zainteresiranih naselja dogovaraju da Pučišća sa Straževnikom osnuju novu župu, što je 1576. i učinjeno posvećenjem nove pučiške crkve Sv. Jerolima.³⁹

Primjer Pučišća paradigma je procesa naseljavanja otočnog primorja, koji bez obzira na vrijeme i intenzitet slijedi tri osnovne socioekonomske faze: 1) privremenog, početno samo iznimnog, a kasnije i trajanog zadržavanja u pogodnoj, obližnjoj uvali formiranog pristaništa naselja u unutrašnjosti za pretežno trgovačku komunikaciju s izvanotočnim gospodarskim središtima, 2) turskom pojavom ugrožene primorske jezgre obrambenom arhitekturom poprimaju arhitektonski oblik, ali i aglomeracijske mogućnosti, 3) borba već oblikovanog naselja za crkvenu samostalnost, ali i teritorijalno-katastarsko razgraničenje naselja⁴⁰ očuvano i do današnjih dana.

³⁵ O bubonskoj ili žljezdanju kugi (uzročnik Yersinov bacil) i njezinim posljedicama za cjelokupnu društvenu strukturu v. u Medicinskoj enciklopediji, sv. 4. Kuga, JLZ "Miroslav Krleža", 1969, 187 – 194.

³⁶ A. Jutrović, Bračka galija i njeni soprakomiti do 1642. godine, Novo doba, božićni broj, Split 1939. g.

³⁷ U prvoj polovici 16. st. izvori potvrđuju epidemije u: Dubrovniku (1504, 1517 – 18, 1526 – 28, 1533, 1546), Splitu (1525 – 26), Trogiru (1525), Stonu (1526, 1528 – 29), Hvaru (1529, 1541), Rabu (1530 – 31), Korčuli (1529, 1533) i Kotoru (1503), v. Med. encikl. 187.

³⁸ Vrsalović, n. dj., 141.

³⁹ Isto, 142.

⁴⁰ "O srednjovjekovnim područjima, koja su pripadala tadašnjim značajnim naseljima, vodilo se računa pri formiranju današnjih katastarskih općina. Granice pojedinih općina idu razmeđima srednjovjekovnih pašnjaka ... Pri razmeđivanju katastarskih općina imalo se pred očima smjerove pojedinih značajnijih putova, raspored javnih lokava, prostiranje gorskih kosa, protezanje prodolina i razmještaj srednjovjekovnih crkvića... Već prije XIX stoljeća Bračani su znali za granice konfina, koje su se postupno stvarale prema prilikama na otoku", Šimunović, n. dj., 125.

Ove karakteristične socioekonomske faze slikovito ilustriraju i razvoj ostalih primorskih naselja. Prve temelje Sutivana postavljaju Ivanovići iz Podgore oko 1477. na srednjovjekovno poznatom lokalitetu "super sanctum Johannem", da bi daljnji razvoj naselja potakla gradnja kule Jakova Natalisa (Nadali-Božičević) novcem zaradenim od Venecije u protuturskim ratovima. Povećano naselje 1579. g. odvaja se od svoje donjohumčanske matične župe, s kojom u 17. stoljeću vodi sporove oko utvrđivanja graničnih konfina.⁴¹

Pomoć u osnivanju sutivanskih Ivanovića i blizina navedenog naselja opredjeljuju pučanstvo obližnjih Miraca za odvajanje od donjohumčanske župe i spajanje sa sutivanskom župom.⁴² I dok se u drugoj polovici 16. stoljeća počinju tek oblikovati obrisi Povlja, Selca, Milne, Bobovišća i Ložišća – Supetar, Spliska i Postira već su prepoznatljiva primorska naselja. Još starijem vremenskom sloju pripada i Bol koji se kao naselje prvi put spominje 1487. g., okupljajući na plodnom, od davnine obrađenom južnoo-točnom rubu pridošlice iz Nerežišća, Gornjeg Humca i ostalih kugom raseljenjih mjesta unutrašnjosti Brača kojima se 1462. g. pridružila i dominikanska zajednica dobivajući na obradu zemlje i poluotok Glavicu gdje su na ostacima stare biskupije sagradili samostan.⁴³

Uspostava početne litoralizacijske dinamike druge polovine 15. stoljeća omogućila je demografsku obnovu otoka koji prema procjeni mletačkog sindika Alviza Zanea 1503. g. broji oko 5000 stanovnika.⁴⁴ Ipak izvještaj sindika Leonarda Veniera i Hieronyma Contarena koji 27. 10. 1525. g. govore o 900 za oružje sposobnih otočana indirektno potvrđuju drugu depopulacijsku fazu epidemija, koju izvori ostalih dalmatinskih gradova povezuju s pojačanim turskim pritiskom. Izvještaji sindika Giovannia Battiste Giustiniana iz 1553. g. o 2700, ili Michaela Bona i Gaspara Erizza iz 1559. g. o samo 2000 otočnih stanovnika potvrđuju da bitno smanjeni demografski potencijal u stotridesetogodišnjem razdoblju mletačke uprave još nije iskoristio pozitivne pretpostavke naseljavanja primorja. Upravo zbog toga mletački sindici koji nabrajaju 12. brojem stanovnika neznatnih naselja bračke unutrašnjosti, poimenično ne spominju niti jedno primorsko mjesto.

Osim kuge koja u epidemijskim valovima iscrpljuje otočno stanovništvo, turskim osvajanjem Makarskog primorja 1499. g., ratna opasnost postaje sve prisutnijom demografskom konstantom komunalne zajednice, koja imigracijama ugroženog pučanstva omogućava otoku uspostavu populacijske ravnoteže. Politika doseljavanja kopnenih dobjeglica ima svoju zanimljivu povijest otpočetu turskim osvajanjem Bosne 1463. g., kada Venecija odobrava mogućnost da se ugroženo, za oružje nesposobno kršćansko stanovništvo može skloniti na sigurne dalmatinske otoke.⁴⁵ Ugovor za kliške borbe 1537. g. kojim se Poljičani stavljaju pod mletačku zaštitu koja uključuje i prebacivanje

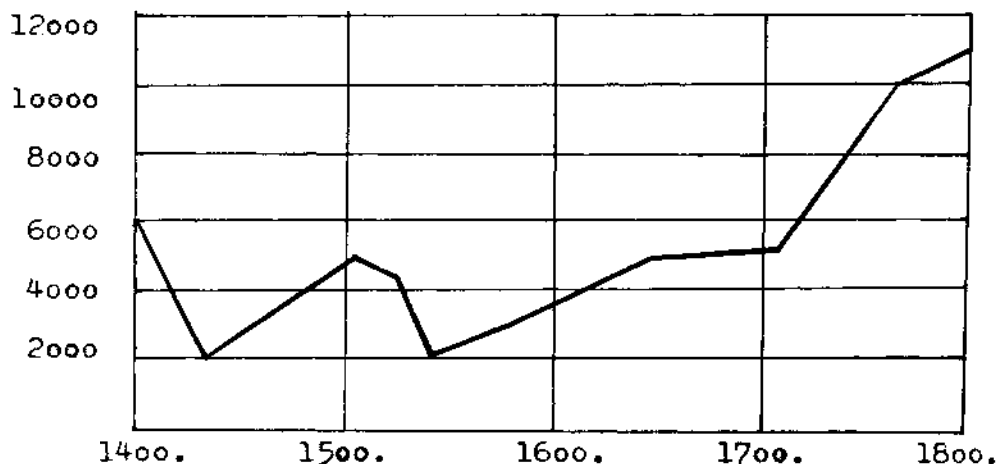
⁴¹ Vrsalović, n. dj., 137.

⁴² Isto, 138.

⁴³ Isto, 144.

⁴⁴ Izvješća mletačkih sindika s obzirom na demografsko kretanje pučanstva Brača, Hvara, Visa i Korčule obradio je Jutronić u već navedenom radu: O stanovništvu i naseljima ..., 129 – 136.

⁴⁵ Problematiku naseljavanja Brača najbolje je obradio Jutronić, Naselja i porijeklo stanovništva ..., Zagreb 1950.



Prilog 4. Kretanje pučanstva Brača za mletačke uprave (1420. – 1797. god.)

njihovih obitelji na zemljište Republike, pravna je podloga njihovom doseljavanju u Omiš, Split i na Brač, osobito izraženom za vrijeme ciparskog rata (1571 – 1573), kada je četrdeset njihovih obitelji naseljenih na otoku dobilo duždevom dukalom od 12. 6. 1570. g. petogodišnje oslobođanje od svih obveza bračkog stanovništva, osim plaćene dužnosti stražarenja, nakon čega su političke obitelji statusnopravno bile potpuno izjednačene s položajem odgovarajućeg komunalnog staleža.⁴⁶ Budući da za otočnu ekonomiju, čiji ritam sredinom 16. stoljeća počinje gotovo ispočetka nije nezanimljiv novac koji većim dijelom dobiven za vojnu službu na strani Republike doseljenici ulažu u gradnju kuća u već uobličanim ili posve novim naseljima (Novo Selo), imigracijski priljev mijenja postojeću gospodarsku, ali i demografsku sliku, koju nam, navodeći imena otočnih naselja i broj njihovih stanovnika opisuje 1579. g. veronski biskup Valiero u svojoj vizitaciji.⁴⁷ Ne spominjući ugasla, dijelom već posve raseljena naselja unutrašnjosti (Straževnik, Mošuje, Dubravicu, Gradac, Podgradišće), veliku pažnju poklanja opisu novih mjesta u otočnom primorju potvrđujući brojem od 3072 stanovnika postupan, ali demografski uzlazan brački interval. Izvještaj sindika Matije Zana koji 1588. g. spominje 3544 komunalna stanovnika⁴⁸ svjedoči u prilog prestanka fatalnog epidemijskog ciklusa, ali i o sustavnim imigracijama uspostavljenoj demografskoj ravnoteži kao temeljnoj pretpostavci socioekonomskog razvoja (prilog 4.).

⁴⁶ Vrsalović, n. dj., 136.

⁴⁷ A. Jutronic, Apostolska vizitacija otoka Brača 1579. godine, Croatia sacra, br. 5, Zagreb 1933, 62 – 88.

⁴⁸ Jutronic, O stanovništvu i naseljima..., 130.

Ulogu doseljenika u demografskoj revitalizaciji otoka slikovitije potvrđuje imigracijski omjer kandijskog rata (1645 – 1699). Za razliku od demografske situacije s kraja ciparskog rata kada doseljenih 40 obitelji znači samo 7% od 3078 otočnih stanovnika,⁴⁹ 110, oko 1646. g. na otok pristiglih obitelji mijenja komunalni imigracijski saldo, koji jedanaest godina nakon kandijskog rata raste na 12,3% neautohtonog, doseljenog stanovništva, kojemu privilegiji "tipa Paštrovića" garantiraju zaseban socijalno-pravni status. Zahvaljujući pristiglom pučanstvu otok uspijeva nadoknaditi, čak i bitno povećati broj stanovnika, pa tako unatoč demografskom gubitku 3,2% svojih žitelja, 1681. g. Brač dočekuje s 5334 stanovnika, što je u odnosu na prvu ratnu, 1645. g. povećanje za 10,4%. Posljedice kandijskog rata odražavaju se i na komunalnu dobnospolnu strukturu pučanstva koja prema preciznim mletačkim izvješćima iz predratne 1644. g.⁵⁰ obuhvaća 4672 otočna stanovnika od kojih 1313 odraslih muškaraca, 871 dječaka i 2488 žena i djevojčica. Iako otočni demografski podaci mletačkog sindika J. Cornara iz 1682. g.,⁵¹ govoreći od 5224 bračka stanovnika, od kojih 1688 muškaraca, 2040 žena, 890 muške i 604 ženske djece, obuhvaćaju i dvanaestogodišnje mirnodopsko, poslijeratno razdoblje, najbolji su poznati predložak za komparacijsku analizu populacijske strukture u navedenom razdoblju. Giustinnianovi podaci govore o značajnom koeficijentu žena od 1113,2 (53,2%), ali i o izuzetno mladom otočnom pučanstvu, koje sudeći po jedino dostupnom omjeru muške populacije, obuhvaća gotovo 40% bračkog stanovništva. Unatoč produbljenoj neravnoteži u korist 54,7% odrasle ženske populacije, Cornarovi podaci iz 1682. g. svjedoče o ujednačenoj spolnoj komunalnoj strukturi (koef. f. 1025; koef. m. 975), omogućenoj većim udjelom muške (59,5%) u odnosu prema ženskoj dječjoj populaciji. Bez obzira na neutvrđene, ali zasigurno niske dobne kriterije zrelosti, podatak o 28,6% mladog otočnog pučanstva upućuje na visok prirodni prirast stanovništva, koji je nagašenom natalitetnom stopom nadoknadio ratni gubitak dijela odrasle muške populacije.

Podaci sutivanskih knjiga rođenih od 1675. do 1720. g.⁵² nadopunjeni mjesnim vizitacijskim izvješćima, prihvatljivi su uzrok oslikavanja komunalne demografske dinamike koja završetkom kandijskog rata otpočinje ubrzani ritam populacijske progresije. Visoke natalitetne, ali i mortalitetne stope predtranzicijskog otočnog razvoja rezultirale su tijekom čitave dotadašnje komunalne povijesti niskim, ili čak nultim stopama prirodnog prirasta, koje u uvjetima izraženih faktora depopulacije (bolesti, ratovi, pothranjenost-glad) sporo obnavljaju otočno pučanstvo. Nakon razdoblja kandijskog rata (1645 – 1669. g.) bračka komunalna zajednica ulazi u novu fazu – demografskog prijelaza ili tranzicije, koju unatoč trendu visokog nataliteta karakterizira opadanje smrtnosti dovodeći do bitnog povećanja prirodnog prirasta pučanstva. U periodu od 1668. do 1681. g., stopa nataliteta u Sutivanu pokazuje visokih 37 promila (prosječno 9,4 djece godišnje), da bi se u razdoblju od 1697. do 1738. g. nešto smanjila, ali zadržala na još uvijek visokih 27,9 promila (10,45 djece godišnje). Istodobno dok u prvom

⁴⁹ Pored procjene broja pučanstva mletačkih sindika, podatke o demografskom kretanju stanovništva Brača pružaju nam crkvene vizitacije otoka obrađene u radu: A. Jutronić, Vizitacije u arhivu biskupske kurije u Hvaru, Starine, JAZU, knjiga 51, Zagreb 1962.

⁵⁰ Commissiones et relationes Venetae (MSHSM), JAZU, sv. VII, 50/1972, 201.

⁵¹ Vrsalović, n. dj., 157.

⁵² A. Jutronić, Najstarija sačuvana knjiga rođenih Sutivana (1622 – 1694), Starine JAZU, knj. 47, Zagreb 1957, 223 – 237; Opis matične knjige rođenih od 1694. do 1746. u bilj. 15.

dvadesetogodišnjem postkandijskom razdoblju visoke mortalitetne stope od oko 34 promila godišnje ne mogu dovesti do značajnijeg rasta stanovništva (3 promila), druga sutivanska, a analogno i otočna faza prijelaza 17. stoljeća u 18. stoljeće dovodi do značajnog smanjenja stope smrtnosti koja prosječnim iznosom od 18,3 promila stvara bitan tranzicijski višak od značajnih 9 promila. Izneseni podaci svjedoče o vitalno-imi-gracijsko-ekspanzivnom kretanju komunalne populacije koja je visokim natalitetnim i naglo opalim mortalitetnim stopama demografskog prijelaza, ali i značajnim doseljavanjem kopnenog stanovništva – krajem 17. i početkom 18. stoljeća omogućilo presudan demografski potencijal za aktivniji razvoj trgovine, pomorstva, a pogotovo radnom snagom zahtjevnog ali i unosnog vinogradarstva.

Osamnaesto stoljeće – prevlast primorja

Dinamičan razvoj komunalnog društva, potaknut preobrazbom otočne socioeko-nomske strukture tek u osamnaestom stoljeću bilježi brzi porast bračkog pučanstva koje 1708. obuhvaća 5531, 1738 – 7825, 1763/4 – 9840, da bi suton Mletačke Republike dočekao s 10988 stanovnika.⁵³ Pretvorba pašnjaka u profitabilne vinograde, litoralizacija i trgovina, ubrzano pospješuje prijelaz staleški neproduktivne na gospodarsko-imo-vinski uobličenu ljestvicu moći, čiji su ekonomski razmaci odraz novog socijalnog raslojavanja, ali i materijalnog razvoja koji preraspodjelom dijela novčanih viškova u svjetovno i sakralno otočno graditeljstvo omogućuje dinamično stilsko sazrijevanje osobito bračkih primorskih naselja.

Kao upravno središte bračke komune smješteno na južnom dijelu prostranog, antropogenog, crvenično-smeđeg polja, Nerežišća su mjesto izrazite demografske mobilnosti, koja unatoč odljevu pučanstva u obližnje uvale Supetra i Sutivana, zahvaljujući vitalnom prirodnom prirastu (\bar{r} 1579. – 1764/4. g. = 0,5),⁵⁴ okupljaju najveći broj otočnog stanovništva (1763/4. g. = 18,2%). Gotovo istovjetne demografske trendove pokazuje višestruko malobrojnije pučanstvo Donjeg Humca koje naglašenu seobu stanovništva u Supetar, Sutivan i Mirca nadoknađuje nešto nižom prirodnom stopom prirasta ($\bar{r}=0,44$). Zajednički utvrđena, niska stopa prosječne godišnje promjene pučanstva ($\bar{r}=0,17$) dokazuje da malobrojni demografski potencijal matičnog Škripa (1579. g. oko 250 stanovnika) ne može pokrenuti uspon Splitske, koja i u gospodarskom pogledu zaostaje za susjednim Postirama i Supetrom. Kao i većina starih naselja unutrašnjosti tako i moru najbliži Dol gubitak stanovništva preseleljenjem u obližnja Postira nadoknađuje vitalnim prirodnom prirastom koji mu u razmatranom razdoblju omogućuje skromni porast pučanstva.

Podaci iz tablice upućuju na Praznica kao jedino bračko naselje odumirućeg tipa, koje prirast stanovništva nije uspjelo djelotvorno suprotstaviti, pretežnim dijelom u Pučišća odseljenom pučanstvu. Premda je susjedni Gornji Humac u navedenom razdoblju udvostručio stanovništvo (indeks 202,3), pripada naseljima najmanje stope rasta dijelom i zbog nepromijenjene stočarske osnove privređivanja.

⁵³ A. Jutronic, Naselja na otoku Braču, B. z. br. 4, Zagreb 1960. 7 – 28, tabelarno prikazuje vizitacijske procjene kretanja bračkog pučanstva od 1579. do 1763/4. v. i: Gian Luca Garagnin, *Riflessioni economico-politiche sulla Dalmazia*, vol. I, Zadar 1896.

⁵⁴ vidi tabelu I.

Tablica 1.

DEMOGRAFSKI RAZVOJ BRAČKIH NASELJA NA OSNOVI PRVE
 I POSLJEDNJE VIZITACIJSKE PROCJENE

	1579.	1620/1.	1678.	1764.	Indeks	D	r (%)	\bar{r} (%)	\bar{R}
Bol	576			1500	260,4	924	160,4	0,5	5
Pučišća	360			680	188,9	320	88,9	0,37	1,73
Sutivan	150			500	333,3	350	233,3	0,58	1,9
Postira	100			400	400	300	300	0,65	1,63
Supetar	60			903	1505	843	1405	0,95	4,6
Nerežišća	720			2000	277,8	1280	177,8	0,5	6,95
Dol	202			300	148,5	98	48,5	0,35	0,53
Pražnica	331			274	82,7	-57	-17,2	-0,1	-0,3
G. Humac	173			350	202,3	177	102,3	0,36	0,96
D. Humac	100			238	238	138	138	0,44	0,75
Mirca	12			200	1666,6	188	1566	0,68	1,02
Škrip i Splitska	288			400	138,8	112	38,8	0,17	0,6
Milna		60		550	916,6	490	816,6	1,12	3,42
Bobovišća i Ložišća		80		500	625	420	525	1	2,93
Selca			124	400	322,6	276	222,6	1,23	3,24
Sumartin			104	370	355,6	266	255,6	1,31	3,12
Povlja			52	105	201,9	53	102	0,78	0,62
N. Selo			-	170	-	-	-	-	-

LEGENDA: D – međupopisna promjena broja stanovnika

r – stopa ukupne promjene broja stanovnika između dva popisa

\bar{r} – stopa prosječne godišnje promjene u međupopisnom razdoblju

\bar{R} – prosječna godišnja promjena broja stanovnika

Za razliku od starih, srednjovjekovnih naselja unutrašnjosti, primorska, ili neposredno uz more začeta "mjest" brže se razvijaju, bilježeći dinamično prirodno-mehaničko kretanje stanovništva. Zahvaljujući doseljavanju stanovništva iz bračke, ali i kontinentalne unutrašnjosti većim dijelom usmjerene k obližnjem Supetru, Sutivan bilježi visoke pokazatelje demografskog rasta (indeks 333,3, $\bar{r}=0,58$). Ako zanemarimo značenje susjednih Mirca koja zbog ruralnog karaktera, prostorne stiješnjenosti i malobrojnog demografskog potencijala, unatoč najvećim pokazateljima rasta ne igraju značajniju ulogu u komunalnom razvoju, Supetar je naselje koje se najbrže razvijalo (indeks 1579 – 1763/4 = 1505), dobivajući porastom pučanstva, ali i povoljnim gospodarsko-trgovačkim smještajem osnovne preduvjete za ulogu otočnog upravnog središta. Zahvaljujući seobama stanovništva iz susjednog Dola, Postira se unatoč demografskim oscilacijama krajem 17. stoljeća – lijepo razvijaju u okviru svojih, već tradicionalnih gospodarskih grana: vinogradarstva, ribolova i trgovine. Ispotprosječan rast pučiškog pučanstva ($\bar{r}=0,37$) tumačimo manjim stopama imigracije koja je uglavnom završena prije prvog vizitacijskog popisa 1579, pa se pozitivno kretanje uglavnom oslanja na vlastitu biološku reprodukciju. Gospodarski privlačno područje Bola tek u 15. stoljeću postaje prostor stalnog naseljavanja, da bi zahvaljujući prirodnom, ali i mehaničkom priljevu stanovništva, brojem od 1500 žitelja zauzelo tijekom 18. stoljeća drugu poziciju po demografskoj veličini.

Najmlađa, najkasnije uobličena bračka naselja pokazuju najbrže stope rasta. Demografski pokazatelji Milne, Bobovišća, Ložišća, Selaca uvjeravaju nas u gospodarsko

oživljavanje krajnje istočne, ali i zapadne strane otoka. Premda kao ni Novo Selo ili Povlja, doseljnjem kopnenih izbjeglica za kandijskog rata osnovani Sumartin ne čine značajniju populacijsku cjelinu, urbanom fizionomijom, prometnim smještajem i gospodarsko-trgovačkom produkcijom ne zaostaju za ostalim otočnim naseljima.

Temeljna obilježja europskog merkantilizma (od 1650. do 1750): urbanizacija, izgradnja financijskog sistema i izmjena socijalnih vrijednosti prijelazom staleškog društva u klasno društvo, u svojim je sasvim specifičnim socioekonomskim, demografskim i kolektivnopsihološkim oblicima dotakla bračko društvo, koje težište svoje ekonomske strukture sa stočarskog, neznatno prebacuje na dugoročno profitabilni zanatsko-trgovački sektor, orijentirajući se uglavnom na gotovo monokulturno vinogradarstvo. Premda postupno sazrijevanje nove otočne ekonomske strukture, potaknute dijelom državnim gubicima velikih područja sličnog agrarnoproizvodnog sustava (Cipar, Kreta), pospješuje jače sudjelovanje posve novih ili prigušenih gospodarskih djelatnosti kao što su kamenarstvo, ribarstvo, maslinarstvo, trgovina ili nerazmjerno opasno naglašeno vinogradarstvo, nikada potpuno ne dokida tradicionalne, poput stočarstva, šumarstva ili proizvodnje vapna.

Na predslavenskoj, ilirsko-gotskoj stočarskoj tradiciji poniklo stočarstvo prema izvješćima mletačkih sindika sredine 16. stoljeća u to vrijeme angažira veći dio otočnog pučanstva⁵⁵ kojemu uglavnom zastupljeno ovčarstvo omogućuje opstanak poglavito u sustavnim, ratno-epidemijskim depopulacijskim intervalima za kojih nedostatak radne snage onemogućava zemljišnu proizvodnju. Osim ograničenih količina sira i vune čijom se prodajom ispomazu, mletački izvještaji ne spominju prodaju mesa, već goveda, kojom mogu namaknuti dostatno žito, budući da otočni prinosi pokrivaju dvomjesečne komunalne potrebe.⁵⁶ Dostupni podaci o broju stoke govore o drastičnom smanjenju (4,3 puta)⁵⁷ tradicionalno glavne grane bračkoga gospodarstva koja ne poznaje značajne tržišne viškove potrebne za dinamično naseljavanje otočnog primorja. Nestašica vode i pašnjaka, ograničene količine otoku dostupne državno monopolizirane soli, ali i trgovačka konkurencija balkanskog zaleđa koje se osobito nakon otvaranja splitske skele 1592. g. svojim vlastitim viškovima mesa intenzivnije uključilo u balkansko-apepinsku trgovačku mrežu, glavni su razlozi stagnacije "nekomercijalnog" stočarstva i uspostave nove gospodarske ravnoteže afirmacijom unosnijeg vinogradarstva.

Za razliku od stočarstva, srednjovjekovnom statutu nepoznato ribarstvo orijentirano na udaljenija hvarsko-viška lovišta, zaštitnim je državim cijenama upućeno na Veneciju gdje se skroman brački ulov troši u maloprodaji, na trgovačkim i ratnim lađama, ali i na zabranjena odredišta zapadnojadranske obale gdje dostiže višu cijenu.⁵⁸

⁵⁵ Michiel Bon i Gaspar Erizzo pišu 1559. kako zbog mnogo šuma i pašnjaka veći dio pučanstva pase životinje koje su od velike koristi. v. Vrsalović, n. dj., 240.

⁵⁶ Vrsalović, n. dj., 240.

⁵⁷ Godine 1644. otok posjeduje 17.194 domaće životinje sitnog i krupnog zuba; Commissiones...VII, Zagreb 1972, 201, dok se 1796. bilježi samo 3970 ili 19,3% fonda iz 1644. g. v. Garagnin, n. dj. i Jutrović, Prilog poznavanju..., 132.

⁵⁸ Najbolju analizu bračke proizvodnje i izvoza dao je Š. Peričić, Proizvodnja i izvoz srednjodalmatinskih otoka u XVIII stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1976, 5 – 41, gdje ističe: "Brački ulov ribe se u prvom redu trošio na otoku, dok su samo povremeno mali viškovi izvoženi u Veneciju ili na suprotnu, talijansku obalu. U sedmom desetljeću XVIII stoljeća na Braču je soljeno godišnje od 76000 do 95000 srdela, a najmanje je još toliko potrošeno. Jedan dio svježe ili soljene ribe je krijumčaren u Pugliu.", 9 – 10.

Sigurno bi i intenzivno iskorištavanje bračkih šuma i makije proširilo spektar, ali i količinu otočnih izvoznih produkata da uznapredovala nekontrolirana sječa nije prisilila, za vlastiti ogrjev zainteresiranu Veneciju na preispitivanje politike komunalnog iskorištavanja šuma.⁵⁹

Pojačana izgradnja otočnih primorskih naselja, ali i obrambenih, protutorskih ko-pnenih objekata pogoduje još intenzivnijem paljenju bračkih vapnenica koje unatoč strateškom značenju proizvedenog vapna, carinski kontroliranim izvozom i fizički jako teškom aktivnošću ne mogu motivirati Bračane na veliku proizvodnju.⁶⁰

Odluke reformacija statuta o maksimiranju kamenarske nadnice i izvozom kamena nametnute tridesetnice otkrivaju nastavak antičke, tradicionalno zastupljene kamenarske djelatnosti koja glavnu ulogu kamenarskog središta namjenjuje Pučišćima, u kojima matične knjige 16. i 17. stoljeća spominju više kamenoklesara, a isprave trgovačkih ugovora nazočnost Jurja Dalmatina i Andrije Alešija koji nadgledaju vađenje i oblikovanje kamena za svoje poznate građevinske objekte.⁶¹

Intenzivniji razvoj maslinarstva omogućen tek naseljavanjem nižih otočnih zona – osobito nakon gubitka Cipra 1573. i Krete 1689. godine, svojim javnopravnim odlukama potpomaže Venecija, pa je unatoč pretjeranim brojkama od oko pola milijuna stabala i 800 vagona dobivenog ulja maslinarstvo sve prisutnije u agrarnoj, ali i izvoznoj strukturi komunalnog gospodarstva.⁶²

Unatoč kvalitativnom širenju spektra gospodarskih djelatnosti 18. stoljeće donosi potpunu prevlast vinogradarstva. Omogućeno progresivnim demografskim porastom kao preduvjetom zadovoljavanja proizvodne tehnologije vinogradarstvo se širi i na dijelove za ispašu namijenjenih površina okupljajući Bračane oko proizvodno, ali i trgovački najatraktivnijeg primorskog prostora. Sindik A. D. Giustinniano 1553. g. potvrđuje neodređenu, ali "veliku količinu vina odlične kvalitete koje otočani najviše prodaju mletačkoj vojsci pa time i najviše zarađuju".⁶³ Premda njegov nasljednik Antonio Diedo govori o "mnogim lađama" koje dolaze u Veneciju, i on naglašava lokalni značaj prodaje vojsci otočnog vina, drva i mesa.⁶⁴ Iako je još 1625. g. Bračanima dopušten slobodan izvoz viškova vina, izvozne carine za strane trgovce nemogućile su njihovo posredovanje, pa je neprodano vino stimuliralo otočane na vlastitu trgovačku djelatnost, koju je Republika nastojala što bolje kontrolirati.⁶⁵

⁵⁹ "Da bi se sačuvala mlada šuma, koju su stanovnici po unutrašnjosti često sjekli neracionalno, bez dozvole, i time ogoljevali čitave površine, mletačko je Vijeće donijelo 12. veljače 1579. uredbu o čuvanju šuma kojom se zabranjuju sječa i pustošenje i to pod prijetnjom kazne izгона s otoka i uz naplatu od 200 dukata ... brački knez Antonio Barbaro je 20. ožujka 1724. zabranio pod prijetnjom globe od 25 dukata stanovnicima Sumartina koji šuruju s Primorcima u sječi šuma i napasivanju stoke, a nekoliko godina kasnije brački knez Antonio Balbi 10. travnja 1730. izdao je sličnu zabranu pod prijetnjom globe od 50 dukata za uništavanje šuma i maslinika." Vrsalović, n. dj., 246.

⁶⁰ O proizvodnji vapna na Braču v. Vrsalović, n. dj., 256.

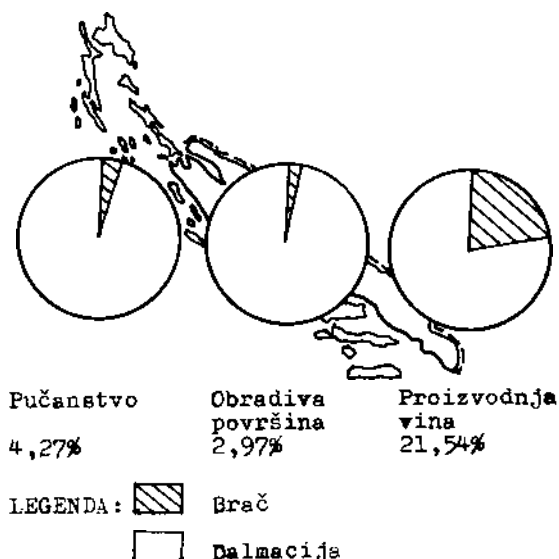
⁶¹ Razvoj otočnog kamenarstva obrađuje Vrsalović, n. dj., 246 – 250, donoseći literaturu i vrela o ovoj problematici.

⁶² Peričić, n. dj., 8.

⁶³ Commissiones, tom. II, 19.

⁶⁴ Commissiones, tom. III, 12.

⁶⁵ Peričić, n. dj., 14.



Prilog 5. Udio bračkog pučanstva, površine i proizvodnje vina u strukturi Dalmacije krajem mletačke uprave

Ulogu vinogradarstva u komunalnoj ekonomiji osvjetljavaju arhivski sačuvani podaci godišnjih berbi i izvoza, ali i procjene različitih otočnih vizitatora od kojih se detaljnošću ističu podaci bečkoga dvorskog savjetnika Francesca Marie di Carnee Stefanca⁶⁶ koji krajem 18. stoljeća pravi procjenu svekolikog socioekonomskog i demografskog stanja Dalmacije. (prilog 5.) Prema njegovim, današnjem metrološkom sustavu prilagođenim podacima sa skromnih 53,1 km² ili 13.5%⁶⁷ sveukupne otočne površine koje se kao obrađene nalaze pod žitaricama ili višestruko zastupljenijim vinogradima – što je svega 2,97% tih, nažalost u procjeni nerazmeđenih kultura, dalmatinskih obradivih površina – Bračani dobivaju sigurno preuveličanih, ali za komparativnu analizu upotrebljivih 100.000 bariła vina ili 24,7% sveukupne dalmatinske proizvodnje (404100 bar.). S obzirom na to da otok 1798. broji 10.986 stanovnika koji čine 4,27% pučanstva pokrajine (256.892), tako velika produkcija vina od 12 hl po obradivom hektaru gotovo peterostruko (4,8 puta) nadmašuje dalmatinski prosjek (2,5 hl/ha) što svjedoči ne samo o većem omjeru zastupljenosti žitarica na dalmatinskim površinama nego i o monokulturnom tretmanu otočne površine koja za razliku od 115,6 litara vina po stanovniku pokrajine, Bračanima omogućuje 500,8 l.

⁶⁶ D. Foretić, *Tabella enciclopedica del Regno di Dalmazia*, Radovi IJAZU u Zadru, sv. X, Zadar 1963, tabela.

⁶⁷ Proračuni su izvedeni pomoću podataka iz tabela koje donose D. Foretić i Š. Peričić (tablica 3) u svojoj već navedenim djelima.

Da je vinogradarstvo zastupljenije u nižem otočnom primorskom pojasu, pokazuju nam arhivski podaci natprosječne berbe iz 1789. g.⁶⁸ koji dokazuju da se bolji prinosi uglavnom bilježe na katastarski već uobličanim površinama općina, koje svojim prostornim smještajem geografsko, ali i gospodarsko težište imaju u nižem, obalnom području (Bobovišća, Boš, Milna, Mirca, Postira, Povlja, Pučišća, Splitska, Sumartin, Supetar, Sutivan, Škrip). S njihovih 179,17 km² koji pokrivaju 45,35% ukupne površine otoka, dobilo se 61,24% sveukupne količine vina (44.705 bar. : 69.565 bar.), pri čemu su se proizvodnjom po stanovniku osobito istakli: Milna (1093,4 l), Sutivan (966,4 l), Škrip i Splitska (803 l), Postira (800 l), Pučišća (711,8 l) i Supetar (705,2 l). Navedeni podaci govore o znatnim viškovima vina koji su se izvozili u nekoliko osnovnih pravaca: područje tzv. mletačke Dalmacije, Boke kotorske, Venecije i terraferme, Istre, Levanta, Napuljskog Kraljevstva i Papinske države.

Približnu vrijednost izvozom vina namaknutog kapitala pokušavamo odrediti ako veoma neujednačeni, skromno procijenjeni godišnji izvoz bračkog vina tijekom druge polovine 18. st. od oko 30.000 barila⁶⁹ procijenimo po najnižoj zabilježenoj cijeni od 15 lira po barilu, što bi uz službeni državni tečaj iz 1780. g. (1 cekin=36 lira) otoku donijelo 12.500 cekina, odnosno 503 cekina manje ako od ukupnog prihoda odbijemo tijekom stoljeća višestruko povećanu komunalnu tridesetnicu.⁷⁰ Takav prihod jednak je iznosu pokrajinskog budžeta koji je Venecija namijenila za pokrivanje državnih rashoda u Dalmaciji, što je i bez direktnog državnog prihoda od monopolizirane soli, čak trostruko manji iznos od 39.783 cek. i 23 lire⁷¹ koji su državno kontrolirane komunalne, dalmatinske komore putem zakupnina bile dužne prikupiti.

Kao direktan produkt pojačane proizvodnje vina osamnaesto stoljeće donosi procvat otočnog pomorstva kojemu je liberalnija državna politika u sklopu globalne krize mletačke duge plovidbe direktno otvorila jadranske trgovačke komunikacije. Oslobođajući tzv. abitate nuove, ali i istaknutije komunalne pripadnike poglavito izvoznih pristojbi, Venecija je stimulatивно pojačala dinamiku socioekonomske preobrazbe otoka, kojemu su vlastiti tržišni viškovi omogućili stjecanje i oplođnju kapitala, kvalitetnu dogradnju financijskog sustava i pojačano klasno raslojavanje kao preduvjet cjelokupnog razvoja. Sklapanjem trgovačkih ugovora⁷² i osnivanjem pomorskih društava veliki broj bračkih brodovlasnika posreduje u gospodarskom dijalogu jadranskih obala⁷³ pri čemu financijskom snagom neprestano napreduje dostižući brodskim potencijalom krajem stoljeća 7,3% sveukupne dalmatinske nosivosti.⁷⁴

⁶⁸ Perićić, n. dj., 8.

⁶⁹ Podatke o izvozu bračkog vina u XVIII. stoljeću donosi Perićić, n. dj., Prilog II, 40.

⁷⁰ Bračku tridesetnicu zajedno s "novim porezom" davala je splitska kamera u zakup. Vrijednost procijenjene zakupnine iznosila je 1783. g. 18100 lira. Prihode svih dalmatinskih komunalnih kamera vidi u: HAZd, Spisi mletačkog fiskalnog savjetnika, fasc. 1/4, poz. 31, list. 1 – 28.

⁷¹ Isto.

⁷² Brojne isprave trgovačkih ugovora nalaze se u: Arhivu HAZU, AB, B II, Var. 8, 80/b, fol. 1, 2, 6, 10, 12, 17, 20, v. Vrsalović, n. dj., 253 – 255.

⁷³ N. Čoljak, Navigazione martima fra i porti dalmato-istriani e i porti pontifici alla fine del settecento, Studi veneziani, XIV, Firenze 1972, 227 – 355.

⁷⁴ Vrsalović, n. dj., 254.

Socijalne posljedice gospodarskog razvoja

Socioekonomske posljedice, s obzirom na duboku nerazvijenost, dinamičnoga gospodarskog rasta uspostavom novih socijalnih odnosa u procesu prizvodnje uvjetuju drugačiju stratifikaciju stanovništva koja se dijelom ne poklapa s tradicionalnom staleškom razdiobom.⁷⁵ Izvorno, hrvatsko komunalno praplemstvo koje se postupnim raspadom rodovske zajednice i obnašanjem raznih upravnih dužnosti statusnopravno izdvojilo iz opsega komunalnog pučanstva, Venecija je odmah, 1420. g. korporativno priznala. Drugoj staleškoj kategoriji pripadali su oni plemići koji su kao stranci, uglavnom doseljeni nakon posljednjeg cjelovitog statusnog izjednačavanja odgovarajućih staleških kategorija otočno-kopenog stanovništva 1573. g., ostali izvan Velikog vijeća, ali su zbog raznovrsnih državnih zasluga uživali oslobođenje od svih daća i obveza pučana. Posebnu stalešku skupinu čine tzv. novi stanovnici (abitanti nuovi), koji su posebnim državnim odredbama za kandijskog rata naseljeni na Braču, Hvaru i Korčuli te su izuzećem od raznih komunalnih dužnosti, ali i darovanim pravom na posjedovno sporne dijelove otočnog zemljišta postali uzrokom mnogih komunalnih razmirica. Pučani (populares) sačinjavali su temeljni, demografski potencijalom najširi, ali društvenim statusom najniži socijalni sloj većim dijelom mletačke uprave staleški izražajne ali klasno neoblikovane komunalne piramide. Osim depopulacije zbog epidemija i ratova kojoj su u pravilu najviše izloženi, pojedinačne ili grupne agregacije u plemićko vijeće još su više otežale njihov položaj, namećući im dodatne obveze javnih radova, stražarenja i popunjavanja galije.

Za razliku od relativnog smanjenja udjela doseljenog pučanstva u postotku cjelokupne komunalne populacije, koji zbog prirodnog kretanja, ali i akulturacije pada krajem 18. stoljeća na 7,75% otočnog stanovništva,⁷⁶ udio plemstva od 16,2% za visokih 15,5% nadmašuje dalmatinski prosjek (2,7%).⁷⁷

Unatoč tome što su izraženije socijalne razlike, društvena neravnoteža i raznolikost preduvjeti gospodarske stabilnosti i stalnog razvoja, na monokulturnoj vinogradarskoj proizvodnji zasnovana društvena stratifikacija osjetljivo reagira na tržišne poremećaje. Za razliku od tradicionalne, zatvorene, gotovo imobilne staleške strukture protok prodajom vina dobivenog kapitala omogućio je klasno-vertikalnu pokretljivost pučanstva koje s obzirom na ulogu u procesu proizvodnje, a još više trgovačke razmjene zauzima nove pozicije na ljestvici društvene moći. Gotovo analogno poklapanje ekonomske strukture bračkog plemstva⁷⁸ s djelatnostima cjelokupne, za novačenje određene

⁷⁵ O staleškoj razdiobi bračkog pučanstva za mletačke uprave v. Vrsalović, n. dj., 192 – 220.

⁷⁶ Budući da unatoč mnogim povlasticama doseljenici za kandijskog rata pa i nakon njega nisu uživali tzv. "pravo na sol", njihov udio u sastavu bračke populacije moguće je pratiti zahvaljujući popisima dodjele soli sačuvanih za 18. stoljeće, koji se po pojedinim kutijama "Bračkog arhiva" nalaze razvrstani u HAZd-u. Podatak od 7,75% pučanstva koje ne prima sol odnosi se na 1791. g., HAZd, BA, kut. 182.

⁷⁷ Komparativni podaci o udjelu plemstva u bračkoj i dalmatinskoj staleško-demografskoj strukturi izvedeni su zahvaljujući popisu bračkih plemićkih obitelji, v. HAZd, Spisi Göess 1803 – 4, sv. III, Brazza, fol. 632 – 662, i demografskim podacima u V. L a g o, Memorie sulla Dalmazia, II. str. XXIV.

⁷⁸ U navedenom popisu bračkih plemićkih obitelji iz 1802. g. (Spisi Göess) navedeno je zanimanje i ekonomska osnova svake od 330 otočnih obitelji.

nerežiške populacije⁷⁹ koja nam reprezentativno služi kao uzorak otočne gospodarske strukture dokazuje da privilegirano staleško podrijetlo ne određuje ulogu ni u jednoj fazi društveno materijalne reprodukcije: proizvodnji, raspodjeli, razmjeni ili potrošnji.

Tablica 2.

STRUKTURA EKONOMSKE DJELATNOSTI DIJELA
BRAČKOG STANOVNIŠTVA NA PRIJELAZU 18. ST. U 19. ST. U %

Djelatnost	Plemstvo Brača	Pučanstvo Nerežišća
Poljoprivreda	65,4	70,6
Zanatstvo	4,7	9,5
Pomorstvo	8,9	6,6
Trgovina i zakupništvo	18	5,7
Činovništvo	2,7	1,4
Nepoznato	0,9	6,2

Veliki gospodarski poremećaj 1783. g. izazvan pojavom kuge u dalmatinskom zaleđu i primorju, testira socioekonomsku izdržljivost komunalne strukture upozoravajući na osjetljivo materijalno stanje velikog dijela otočne populacije kojemu povećanje cijena žita ugrožava životni opstanak. Prema postojećim arhivskim podacima za Donji Humac, Pražnica, Dol i Pučišća prijetela kuga, nedostatak žita⁸⁰ i ispotprosječni urod grožđa pogađaju znatan dio komunalne populacije. Primjer D. Humca gdje u mjesec dana umire 25 ljudi ili 8% cjelokupnog pučanstva⁸¹ upotpunjava Dol gdje "estrema miseria" trećine stanovništva prisiljava bratovštine da mu dodjelom vina pomognu namaknuti sredstva za preživljavanje. Slično je i u Pučišćima gdje 20% (135 ljudi) ili u Pražnicama gdje čak 80% (220 ljudi) dobiva nužnu pomoć od 5 lira. Unatoč uočljivim pokazateljima depopulacije ovaj u 18. stoljeću jedinstveni socioekonomski poremećaj nije zaustavio demografsko-geografski razvoj otoka dokazujući da ograničeni krizni ciklus ne može više potpuno razoriti tržišno zasnovanu komunalnu ekonomsku strukturu.

⁷⁹ Premda je nastao 1811. g., popis za novačenje Nerežišćana rođenih od 1. 1. 1766. do 1. 1. 1795. g., u kojem se pored osnovnih podataka o svakom od 211 upisanih novaka navodi i njegovo zanimanje, validno nam pokazuje nerežišku, ali i cjelokupnu otočnu gospodarsku strukturu na prijelazu stoljeća, HAZd, BA, kut. 327, svešč. 4, listovi 1 – 25.

⁸⁰ Najniži zabilježeni izvoz vina tijekom druge polovice 18. st. od 17.578 barila (v. Peričić, n. dj., 40, Prilog II), nije mogao kompenzirati povećane cijene uvoznog žita: "... tako je kvarta sitnog žita 1775. g. vrijedila 40 lira, a pšenice čak 72 lire. Već se 1783. god. pšenica prodavala-kupovala za 100 do 112 lira po zadarskoj kvarti, a 1789. opet sitne žitarice po 40, a pšenice 72 lire po kvarti." v. T. Raukar-I. Petricio-I-F. Švelec-Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar 1987, 507.

⁸¹ O socijalno-demografskim posljedicama za otok, velike gladi u Dalmaciji 1783. g. v. "Popis plemića siromaha", HAZd, BA, kut. 163.

Zusammenfassung

CHARAKTERISTIKEN DER GESELLSCHAFTLICHEN UND WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG VON BRAČ ZUR ZEIT DER VENEZIANISCHEN VERWALTUNG (1420 – 1797)

Josip Vrandečić

Die Gesamtheit der geschichtlichen Ereignisse dieser Insel ist innerhalb des vierhundert-jährigen Rahmens der venezianischen Verwaltung (1420 – 1797) zu sehen, und sie sammelt sich um die Dynamik einer ungleichmäßigen, in ihrem Rhythmus ununterbrochene Achse der sozioökonomischen Entwicklung, die trotz Behinderungen, Unterbrechungen und Rückschritten ihrer gesellschaftlichen Grundbestimmung folgt: die Zuteilung von Weideplätzen-Litoralisation/ Besiedlung der Inselküste/ – Umwandlung der sozioökonomischen Kommunalstruktur. Angeregt durch die politische Stabilisierung, aber auch durch die Erschließung neuer Anbauflächen, stabilisiert sich die demographische Dynamik der Litoralisation, die anfänglich durch Depopulationswellen (1425 – 1427, 1434 – 1436, erste Hälfte des 16. Jhs.), durch das bescheidene wirtschaftliche Niveau, den Mangel an Arbeitskräften für die Bearbeitung der nunmehr erweiterten landwirtschaftlichen Nutzflächen verlangsamt war, in einem Teil der Inselbevölkerung an der Küste, wo mit Hilfe des durch Ausfuhr von landwirtschaftlichen Überschüssen erwirtschafteten Kapitals ein demographischer und wirtschaftlicher Aufschwung einsetzt, der sich in der Schaffung neuer Ansiedlungen an der Küste manifestiert.

Der Kandische Krieg von 1645 bis 1669 unterbricht für kurze Zeit den Rhythmus des wirtschaftlichen Dialogs mit anderen Wirtschaftszentren an der Adria, wobei er ein Ungleichgewicht zwischen Entvölkerung und Demographie bewirkt, das von Venedig durch eine organisierte Politik der äußeren Migration in Form von Ansiedlung der hier her emigrierten Bevölkerung stabilisiert wird. Mit Kriegsende setzt ein lebhafteres Pulsieren der sozioökonomischen Struktur ein, die chronologisch auf der Insel im Lauf des fast unbemerkten Morätschen Krieges (1684 – 1699) durch einen Bevölkerungszuwachs von 9 % das notwendige Potential zur Intensivierung des Weinbaus als des profitabelsten Faktors auf der Insel sichert, und dieser kann durch sein Wachstum und seine Exporte auch die hohe Zuwachsrate unter der Inselbevölkerung verfolgen. Die Belebung der Wirtschaft durch einen geregelten Finanz- und Warenstrom der Marktwirtschaft bedingt eine vertikale Beweglichkeit im Sinne von Klassen innerhalb der sozialen Gruppen, die durch unterschiedliche Beziehungen, aber auch durch ihre Rolle im Prozeß der kommunalen, materiellen Reproduktion die Dynamik des sozialen Ungleichgewichts als einer Grundbedingung der gesellschaftlichen Entwicklung und ihrer wirtschaftlichen Integration in den wirtschaftlich erneuerten ostadriatischen Raum des 18. Jhs. stärker werden läßt.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošćeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.